

נטועים

ביטאון לענייני תורה שבעל פה

גיליון כב

תשפ"א 2021

הוצאת מכללת הרצוג – תבונות

עורכים:

הרב ד"ר אברהם וולפיש

ד"ר עוזיאל פוקס

הרב ד"ר אברהם שמאע

מזכיר המערכת:

שראל לוי

כל הזכויות שמורות

הוצאת מכללת הרצוג – תבונות

המכללה האקדמית הרצוג

אלון שבות 9043300

טל' 02-9937333

פקס' 02-9932796

דוא"ל: tvunot@herzog.ac.il

ISSN 0793-078x

תוכן העניינים

11	דרישה אגדית של משניות הלכתיות בספרות האמוראית	יוסף מרקוס
23	'מפריחי יונים פסולים לעדות, זה הכלל כל עדות שאין האשה כשירה לה אף הן אינן כשירים לה'	ירון זילברשטיין
33	טובים השניים מן האחד: הכפלת מעשים במשנה ובתוספתא לשם פרשנות ההלכה	אביעד ספרוני
57	ספר התשובות של ר' אברהם אב בית דין נרבונה ותשובה חדשה על החזקת שפחה	שמחה עמנואל
89	מנורת הרמב"ם ומנורת הרס"ג	דוד פיאלקוף
109	מנהג הטבילה בספרות הקבלית והשפעותיה	משה חלמיש
135	התמודדות פוסקי ההלכה בגליציה במאה התשע עשרה עם מציאות משתנה	שמחה פלדמן ואליה יפה
163	ספר גר החוזה - האומנם "טקסט מזויף"?	שלום ויואב רוזנברג

שלום ויואב רוזנברג

ספר גר החוזה – האומנם "טקסט מזויף"?

מבוא

לאחרונה פרסם מאיר בר-אילן מהדורה מוגהת, מפורשת ומרשימה של הספר "דברי גר החוזה" מתוך כ"י קיימברידג' O0.1.20 שהועתק בקוצ'ין במאה השמונה עשרה.¹ בהקדמתו מתאר בר-אילן כיצד נחשב ספר זה, החל ממחקרו של חוקר הגניזה ש"ז שכטר בסוף המאה התשע עשרה ועד היום, לחיבור שנוצר בימי הביניים ושכביכול מתחזה לספר קדום יותר, מאחר שהוא דומה מאוד לסוגת הספרות הפסאודו-אפיגרפית של ימי בית שני ומכיל קטעים מקראיים בנוסח שונה מהמסורה וכן פרקי תהילה שאינם במקרא. גם אופן כתיבת הטקסט דומה מאוד לספרי הקודש המקראיים (למשל: שימוש באותיות קטנות וגדולות, חלוקה לפסוקים, מסורה). עם זאת, קטעים מסוימים מהספר מוכיחים לדעת שכטר ואחרים, שהספר נכתב בימי הביניים. בר-אילן אינו מקבל טענה זו. הוא עורך ניתוח מקיף להיבטים שונים של הספר ומגיע למסקנה שהספר נכתב בשלהי ימי בית שני. עם זאת, הוא אינו מתעלם מהקשיים שבמסקנה זו מאחר שהטקסט מכיל קטעים שסגנונם, לשונם ותוכנם מתאימים לתקופות מאוחרות יותר. בר-אילן מנסה להתמודד עם קשיים אלו ומעמידם מול הסימנים הרבים המצביעים על קדמות הטקסט. לדעתו קטעים אלו אינם מהווים ראיה מכרעת לאיחור הקטסט. לאורך המבוא בספרו, מוביל בר-אילן אל המסקנה שהטקסט אכן קדום, אך בסיום הדיון הוא מציג זה לצד זה (עמ' 66) את הטענות בדבר קדמות הטקסט כנגד אלו המעידים על איחורו כשהוא משאיר מקום לספק בעניין.

בהתייחסותו למונחים, למשפטים ולרעיונות פילוסופיים המופיעים בחיבור והמעידים על ייחוסו לימי הביניים, מעלה בר-אילן טיעון שיכול היה לפתור את הבעיה אך הוא דוחה אותו בו במקום: "אמנם, ניתן להקהות את עוקצה של הקושיה בהנחה כי מעתיק מאוחר החדיר מונחים אלו לדברי גר החוזה בתקופה המאוחרת לחיבור המקורי, אלא שאין לכך כל ראיה פילולוגית (והמילים הבעייתיות מפורזות בחיבור)".

1. מ' בר-אילן (מהדיר ומפרש), דברי גר החוזה: מתוך כתב-יד קיימברידג' O0.1.20 שהועתק בקוצ'ין במאה ה-18, רחובות תשע"ה.

האומנם? במאמר זה רוצים אנו להציע אלטרנטיבה ולטעון שאכן יפה הוכיח בר-אילן את קדמותו של עיקר הספר, אך עם זאת, נוספו בו מספר קטעים בתקופה מאוחרת יותר.² אם הטקסט אכן קדום ושורשיו בימי בית שני, הישרדותו של הספר זמן כה רב, בניגוד לספרים חיצוניים אחרים, מלמד לדעתנו שהספר נחשב לבעל ערך במשך שנים רבות, ומשום כך הוא הועתק וחזר והועתק עד שהתגלגל לתימן ומשם לקוצ'ין שבהודו. טענתנו היא שהספר היה "חי". אנשים קראו אותו, למדו אותו ואף הוסיפו לו הערות. אך כפי שקרה בספרים אחרים, הערות והגהות שכתבו לומדי הספר בצד הטקסט, נכנסו ע"י מעתיקים מאוחרים יותר לגוף הטקסט. ייתכן שאף בספר שלפנינו קרה הדבר. כפי שננסה להראות, מספר המקומות שבהם מופיעים סגנונות, רעיונות ומושגים מאוחרים אינו רב. אנו נפעל לפי המתודולוגיה הבאה: נסמן את כל הקטעים החשודים כמאוחרים ונציע הצעת קריאה חדשה של הטקסט הנותר, נראה כיצד הסרת קטעים אלו וקריאת הטקסט בלעדיהם אינה פוגעת ברצף הסיפור, אלא ההפך, הטקסט הנותר מציג, לפי הצעת הקריאה שלנו, מסר חד, ברור וקונסיסטנטי, המתייחס לאירועי התקופה שבה לדעתנו הספר נכתב. כך גם ניתן להיווכח, שהטקסט הוא ללא ספק קדום כפי שהסיק בר-אילן.

בר-אילן מתאר את הטקסט כ"אנטולוגיה בעלת אופי היסטוריוגרפי". לדעתנו הוא מתאר אותו כ"אנטולוגיה" מפני שהתקשה למצוא בטקסט חוט מקשר סביב רעיון מרכזי אחד. אנו טוענים שרעיון מרכזי כזה אכן קיים וחשיפתו לאור אפשרית לאחר הפעלת תהליך "סינון התוספות" לטקסט. באופן שאנו מציעים לקרוא את הטקסט, תוך דילוג על "התוספות", מתאפשרת הבנה מחודשת ורציפה של קטעים חשובים בספר.

ננסה גם להבין את מהות ה"תוספות" והסיבה לכתיבתן. נראה שיהיה קשה לקבוע זהות מחבר ה"תוספות", אולם בהמשך המאמר ננסה בכל זאת לשייך אותן לתקופה ולעולם תוכן מסוים, וננסה להבין את הסיבה לכתיבת חלק מהן, לפחות.

כאמור הטקסט מורכב לדעתנו מרובד מקורי ומקטעים נוספים שנוספו לו מאוחר יותר. המתודה שבה פעלנו לחשיפת הטקסט המקורי ומשמעותו, הייתה כאמור, לזהות קודם את ה"תוספות" – הקטעים שניכר שהם שייכים לתקופות מאוחרות יותר על פי המונחים המופיעים בהם (לדוגמה המונחים איין-סוף ובחירה שמקורם בימי הביניים) או על פי תוכנם (לדוגמה התייחסות לנצרות ולממלכות הנוצריות האירופיות כמו צרפת, ספרד וגרמניה).

טענתנו היא, שלאחר זיהוי קטעים אלו, ו"מחיקתם" מהטקסט, אפשר לקרוא את הטקסט באופן שונה לחלוטין מקריאתו של בר-אילן ולגלות את הרעיון המרכזי והמסר החבויים בו. מאחר שהספר גד החוזה אינו מוכר לרוב הקוראים, בחרנו קודם להציג את הספר ולהראות את הרעיון המרכזי והמבנה שלו, כפי שמתגלה, על פי הבנתנו, כשקוראים את הטקסט ללא אותן התוספות.

2. אכן לטענת מישור בנספח, אי אפשר להבחין באופן ברור בין הטקסט לבין התוספות מההיבט הלשוני. אך קשה מאוד לקבל את טענת בר-אילן ש'המונחים' שעליהם מדובר נכתבו בתקופת בית שני.

רק לאחר מכן, נסקור את הקטעים שלדעתנו הם רבדים מאוחרים לטקסט ונצדיק את הנחתנו לחלוקה זו על בסיס המושגים והתכנים.

חיזוק נוסף שנביא להנחה זו קשור לסכום הפסוקים כפי שמופיע במסורה בסיום הספר. סכום זה קטן מסכום הפסוקים בפועל, אך אם ננכה את הפסוקים שלטענתנו הם "תוספות", הסכום יהיה זהה או כמעט זהה.

הרעיון המרכזי בספר

נסקור את הספר במבט-על, תוך השמטת הקטעים שלדעתנו שייכים לרובדים מאוחרים יותר, וכך ילך ויתגלה חוט השדרה של הספר והמסר המרכזי בו.

הפרק הראשון של הספר מתאר את תחילת חזונו של גד, הנאמר לדוד:

...והנה צמד בקר עולה מהנחל קדרון ניהג על יד חמור וגמל החמור לימין הצמד והגמל על שמאלו: וקול גדול הולך לפנייהם כקול גלגל רעם קורא בקול מר לאמר. חוזה חוזה חוזה אלה ארבע בלולים המבלבל (= מבלל) את עם ה'. כי נבלל הטמא והטהור יחדיו והטהרה נתן תחת יד הטומאה להמשיל עליהם בלילה הבאה משעיר. להרים זמירות צבי צדיק לכבוד בגד. להשחית הקודש ולהמליך הרשע להעמיד דברי הטומאה בלבוש טהור (פסוקים ה-יא).

קטע זה מתאר את תמונת המצב בישראל: הטמא והטהור נבלל והתערבב. יתרה מזו, הטמא מושל על הטהור. מקורה של בלילה זו הוא שעיר. בפסוקי פתיחה אלו נמצא המפתח להבנת הספר כולו. במקרא שעיר הוא אדום והכוונה לעם האדומי כפשוטו. ומהי ה"בלילה הבאה משעיר"? כאן אנו מציעים לפרש שמדובר בגיור הכפוי של האדומים ע"י אלכסנדר ינאי, שהוביל לאחר מכן לעלייתו של הורדוס האדומי למלוכה בישראל. מחבר הספר מתאר תהליך זה כטומאה שנבללה בטהרה ומושל על עליה. כפי שנראה, השקפה זו של המחבר כנגד ערבוב של עמים זרים בישראל היא המסר המרכזי של הספר, מה שמחזק את הצעתנו לפירוש הטקסט. המחבר ממשיך בטענותיו כנגד אותה בלילה: "להשחית הקודש ולהמליך הרשע להעמיד דברי הטומאה בלבוש טהור" - כידוע, הורדוס התאמץ מאוד להראות שהוא "טהור". הוא בנה מחדש את בית המקדש בפאר רב, מקוואות טהרה רבים ומקומות נוספים כפי שמתגלה בחפירות ארכיאולוגיות. זו לדעתנו כוונת מחבר הספר באמירה "להעמיד דברי הטומאה בלבוש טהור" ובאמירות נוספות דומות שיובאו בהמשך. אך כפי שמציין מחבר הספר, אדום איננו ה"בלילה" היחידה המסכנת את עם ישראל אלא ישנן: "ארבע בלולים המבלבל את עם ה'". כידוע לנו מספריו של יוספוס פלביוס, היו עמים נוספים שנכבשו וגויירו בכפיה ע"י המלכים מבית חשמונאי: עמונים, מואבים ואחרים וכנראה שלהם מתכוון המחבר בפסוק זה שמביע בכך את התנגדותו לכל גיורי החשמונאים ולא רק לגיור האדומים.

הקטע שלפנינו פתח בדימוי של צמד בקר שמונהג ע"י חמור וגמל. הבנה אפשרית שיש לה סימוכין בהמשך הטקסט, היא שצמד הבקר הם ישראל המונהגים ע"י זרים המתוארים בלעג כחמור וגמל.

הנבואה ממשיכה במשל השמש והירח:

ואחר הקול בא רעש גדול והרעיש על הטומאה ונפח את החמור וגמל ברוח סער אל תוך הירח. והירח היתה נפתחת ומראיה כצורת הקשת חצי עגול ושתי ראשיה הגיע עד הארץ. והנה השמש יצא מתוך הרקיע כתואר אדם ונשא שה נדח ונבזה על כתפו הימין וכתר על ראשה. ועל הכתר למעל בראשה נראה רועים שלשה נצמדים בשנים עשר צמידים. וצמידים זהב מצופים בכסף ונשמע קול השה גדול ונורא כקול הארי השאג על הטרף, אוי לי אוי לי נחסרתי מתוארי נאבד מנוסי מנת חלקי וגורלי נתנני ביד משוסי ונטמאתי בנגיעות הטומאה עד ערב (פסוקים יא-יז).

משל זה מתאר את החמור והגמל עפים לירח - משל להשתלטות על ישראל המשוללים לירח. הירח השוקע (המתואר בצורת סהר פתוח היורד לארץ), מסמל את שקיעתה של ישראל, ואז זורחת השמש. השמש, שכתר על ראשה, מייצגת את שלטון אומות העולם על ישראל, ובאופן ספציפי את רומי ואת הורדוס השולט בחסות הרומים. ישראל מסומלים ע"י שה מתלונן, בוכה ונתון בשבי בתוך השמש - בשעבוד למלך זר, "עד ערב" - עד שהשמש תשקע והירח יזרח שוב. שלושת הרועים הם שלושת האבות והם קשורים ב-12 צמידים - שבטי ישראל. אולי צמידים אלו הם שרשרת המסמלת שבי. המשך המשל:

ויהי כאשר תם קול השה והנה זה בא איש לבוש בדים ובירו שלשה שריגי גפן ושנים עשר תמרים. ולקח את השה מיד החרס וישם את הכתר בראשו והשריגים ותמרים על לבו. והאיש לבוש בדים קרא כקול שופר ואמר מה לך פה טומאה ומי לך פה טומאה כי חצבת לך מקום בטהרה ובכריתי. אשר הקמתי עם השריגים ותמרים. ואת אשר אמרתי לרועה השה לאמר הנה המקום אתי לטהור ולא לטמא כי אלהי קדוש אני ואין לי חפץ בטמא כי אם בטהור. האף שזה וזה מעשי ידי ועיני פקוחות על שניהם בכלל. אבל יש יתרון משפעות טמא לשפעות טהור כיתרון הצל מהאדם. כי הצל אינה באה אם על יד אדם ומתוך כח האדם ניתן הצל לעיף ויגע לטהור וטמא. ולולי הכח אין הצל כן הדבר הזה (פסוקים יז-כג).

ראיתי שהטומאה נדחפת מהירח ונתנה ליד המכלה והמקציף נטחנת דק לעפר ונפזרת ברוח היום. והיום בוער כתנור להעביר הטומאה ולהסיר החטאות. והשה ניתן בהירח עד עולמי עולמים. והטהור אשר נבלל בתוך הטמא לקח השה והביא ממנו זבח שלמים לה' על מזבח אשר לפני קנאות אל שדי צבאות (פסוקים כז-ל).

בקטע זה (בהשמטת פסוקים כד-כו שהם להבנתנו תוספת מאוחרת לספר) מתואר שבעתיד, הטומאה המייצגת את העמים שהתבוללו בעם ישראל והשליטו עצמם עליו, נדחפת ומסולקת מהירח. השה השבוי בשמש מוחזר אל הירח לעולמי עד. הכתר ניתן על ראש השה ושלושה שריגי גפן ושנים עשר תמרים על ליבו (ייצוג נוסף לשלשת האבות ושנים עשר השבטים). האיש לבוש הבדים, שיחזור ויופיע בפרק החותם את הספר, גוער בטומאה שחצבה לה מקום בעם ישראל, ומסביר שהאל חפץ בטהור ולא בטמא, אף על פי שאלו ואלו מעשה ידיו, הטמא הוא כמו הצל של הטהור, וללא הטהור אין קיום גם לטמא. כפי שנראה הרעיון שישראל הם מקור הקיום והברכה לכל העמים יחזור ויופיע מספר פעמים לאורך הספר. שירת השה: (פסוקים לא-לה)

בפסוקים אלו השה הנגאל שר את שירו, שיר תודה על הגאולה, על הסרת הטומאה מהארץ ועל שיבת מלכות בית דוד: "כי הגדלת ישועתי במלכי ועשית חסד למשיחי לדוד ולזרעו עד נצח נצחים" - יש כאן נבואה על מלכות בית דוד שתחליף את מלכות בית הורדוס - הנטע הזר. נבואת התוכחה:

ושמעתי קול קורא מהשחק לאמר. בני אתה בכורי אתה ראשית כל תבואתי אתה. הלווא מעבר שיחור קראתיך להיות שעשועי יום יום. ואתה השלכת את מתנותי אחריו והלבשת הטמא בטהור על כן קרה לך כל אלה. ומי כמוך בכל בהמות הארץ כי בצלך חיו כל אלה ובמכותיך נרפא להם. על כן בין תבין את אשר לפניך. ועל אשר עשית את דברי הרועה כל הימים שהיתה בחרס ולא עזבת אותם לכן תקרה לך כל הכבוד הזה (פסוקים מו-נג).

זו היא נבואת תוכחה על הרעה אשר תבוא על כך ש"הלבשת הטמא בטהור" - הכנסת העמים הזרים לתוך עם ישראל והמלכת המלך האדומי. השעבוד הצפוי מתואר שוב בעזרת הדימוי שעם ישראל נמצא בחרס (בשמש), המייצגת את שלטון האומות על ישראל. אך מכיוון שהעם שמר את דברי הרועה (דברי האל) בתקופה קשה זו, תגיע עת הגאולה והכבוד ישוב לעם ישראל. בקטע זה מיוצג עם ישראל שוב ע"י בהמות הארץ (כמו צמד הבקר בנבואת הפתיחה) וכל בהמות הארץ האחרות חיות בצילו (כמו במשל הצל לעיל).

בסיום הפרק מתואר כיצד גד החוזה אומר את הנבואה לדוד. דוד מברכו על דבריו ובתגובה אומר גד: "ברוך אתה לה' אשר לא הסיר בריתו מעמך..." - לפנינו שוב הרעיון המרכזי בספר: המלוכה צריכה לחזור לבית דוד.

פרק ב' מכיל נבואה נוספת על הצפוי באחרית הימים. פרק זה כולל את "הנבואה על אדום" שלהבנתנו חלקים ממנה מאוחרים וקריאתם כחלק אינטגרלי מהספר גרמה לכך שהעניין המרכזי בספר לא הובן כהלכה. נביא נבואה זו תוך השמטת חלקים מאוחרים אלו:

אחר דברים האמת האלה היה חזיון ה' אלי לאמר. שים פניך מזרחי צפונה נגבה וימה. ושרוק בפך כאשר ישרוקה הציפור לאפרוחיה ואמור ארבע פינות הארץ שמעו דבר ה'. כה אמר ה' צבאות יושב והרוכב על הכרובים תן תן תן תן הוצא הוצא הוצא

את זרעי שזרעתי בכם כי עת הזרע באה. כי עוד מעט ואספתי את זרעי בגרוני. והיה הגרון קודש לא ימצא בה זרע טמא. כי לפני הימים היה זרעי נבלל בעדשים, שעורים, כוסמת, פול ובקיקיון. ובאחרית הימים יהיה הזרע אמת והזרע אמת ומהזרע נתברך כל הארץ. שמחו ושישו שארית יהודה ונדחי ישראל כי תשועה עם ה'. כאשר תהיו לקללה ולשמה לכל חיות אדמה כן תהיו לברכה ולחן עד עולם. בעת ההיא לא נמצא בכם עוד עם ארור וטמא. כי כולם ילכו עמכם בברית בתורה ובעדות בחוקות ובמשפטים. והיה לכם ולהם אל אחד ברית אחד תורה אחת שפה אחת כי כולם ידברו בלשון היהודים לשון הקדושה. אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה' כי הוא ילך לפניכם להלחם מלחמותיכם באויביכם.

אוי לך אדום... כי מחריבך יצאו מעם נורא לבלתי השאיר לך שריד... פגריכם יפלו בתוך עמי. קנאות ה' צא צא ממקומיך ודוש את אדום כלה עשה בהם... בימים ההם יעמוד מיכאל שר הגדול נגד סמאל שר העולם במלחמה וישתער עמו ליתן אותו תחת רגליו ברוח ה' והיה לבער כי ה' דיבר.

בימים ההם יבליג השוד על עז וחלש על גיבור באמת ובצדקה: אלהיך עזריך ישראל ובו תושע כי אל רחום הוא ולא יעזבך. כי תשמור לעשות את כל אשר צויתך בתורת משה עבדי (פסוקים סד-עח).

פרק זה חוזר על המסר שראינו בפרק א': באחרית הימים יאסוף ה' את זרעו מארבע פינות הארץ אל הגורן שלו. מתואר כאן כיצד בעבר היה הזרע הטהור בלול בזרעים זרים: שעורים, כוסמת, פול ובקיקיון. אך באחרית הימים הזרע יהיה טהור ולא מעורבב. וכאן מופיעה אמירה מפורשת יותר: "בעת ההיא לא נמצא בכם עוד עם ארור וטמא" - עם זה הוא להבנתנו העם האדומי שהוזכר בפרק הראשון. כאן חוזר המסר המרכזי שבספר - רק כשעם ישראל לא יתבולל הוא יביא ברכה על כל אומות העולם: "ובאחרית הימים יהיה הזרע אמת והזרע אמת ומהזרע נתברך כל הארץ", ואז גם כל אומות העולם יכירו את אלהי ישראל, ידברו בשפת היהודים ויקיימו את המצוות שהם חייבים בהם. כפי שנראה בהמשך מדובר במצוות בני נח. הקטע כולל נבואת זעם כנגד אדום. כפי שנראה כשנציג את מכלול התוספות לטקסט, גם קטע זה של הנבואה על אדום עבר עיבוד בתקופה מאוחרת על ידי עורך שתיאר את אדום כמייצגת הממלכות האירופיות הנוצריות. בצורתה המקורית כוונה הנבואה כנגד העם האדומי שהשתלט על ישראל. אפשר גם שהנבואה כולה היא תוספת מאוחרת ואינה מעיקר הטקסט, והדבר דורש בירור נוסף.

בפרק ג' מסופר על נוקד (= רועה צאן) מואבי שמבקש מדוד לצרפו לעם ישראל:

בעת ההיא בחג הפסח בחמשה עשר בחודש הראשון הקריב אל דוד נקד מואבי, וידבר אליו לאמור: אדוני המלך אתה ידעת שעבדיך עשה מנעוריו טוב לישראל, ועתה קח אותי מלישב בתוך עמי הערלים ומל את ערלתי להשיב חרפתי מעלי ואשב בתוך

עמך", תשובת דוד: "ויאמר דוד אין ה' חפץ בבני עמך וצוה לא יבא עמני ומאבי בקהל ה' לעולם..." (פסוקים צג-צד).

הנער המואבי אינו מוותר ושואל: "הלוא רות בת עמינו היתה, ואתה מבניה ומיוצאי חלציה ובך בחר ה' ובזרעך עד עולם" (פסוק צה). דוד לא יודע מה לענות לו, ועל כן הוא שואל בה' ומקבל תשובה בפי נתן הנביא: "מואבי אתה ולא מאבית" (פסוק ק). כך נדחית בקשתו של המואבי להתגייר, אך המלך לוקח אותו לרעות את צאנו יחד עם שאר הרועים ובתו צפירה הפכה להיות הפילגש האהובה של שלמה.

הסיפור שבפרק זה ממשיך וטווה את המסר המרכזי שראינו כבר בפרקים הקודמים: מחבר הספר מתנגד לגיורם של בני עמים אחרים. הפרקים הקודמים התמקדו בבני אדום ופרק זה עובר לדון בבני עמון ומואב. מעניינת העובדה שאף שלדעת המחבר גיורם אינו בא בחשבון, הוא אינו רואה בעיה בשיבתם יחד עם ישראל ובכך שיקבלו משרות בכירות, ובהתאם למוכר לנו מספר רות, מסכים המחבר שאף יכולים בני ישראל לשאת את בנותיהם כפי שאומר נתן הנביא לדוד: "כי לא אמרתי מאבית ועמנית [שאסורים] כי נשיהם ובנותיהם לה" (פסוק ק).

פרק ד' מביא סיפור מעניין על חכמתו של דוד בעשיית משפט צדק. יש בו מעין שיקוף של הסיפור המקראי על משפט שלמה. פרק זה אינו עוסק לכאורה בנושא המרכזי של הספר, אך נראה שיש כאן מסר סמוי כנגד המלך השליט, הורדוס: דוד היה מלך שופט צדק אמיתי וכך גם יהיה המלך מבית דוד שימלוך בעתיד. מכאן יכול הקורא להסיק שהמלך הנוכחי אינו כזה. כפי שנראה גם הפרקים הבאים מכילים מסרים סמויים, המובאים בצורה של סיפור, כנגד המלכות. פרק ה' מתאר את הפלישתים המתכוננים למלחמה כנגד ישראל בימי דוד. דוד ירא מהם וגד החוזה נשלח לומר לו שלא יירא. דוד מאמין לנבואתו ואז:

בלילה ההוא בא רכב אש מהשמים וחרבו שלופה בידו. ויך במחנה הערלים מכה גדולה עד מאוד עד אשר לא יותר מהם אחד. ויהיה ממחרת ויגידו לדוד לאמר הנה הפלשתים נהרגים בקמיהם לא הותר מהם עד אחד. ויען דוד ויאמר עתה ידעתי שאין מעצור לה' להושיע ברב או במעט כי תשועתו כהרף עין (פסוקים קכה-קכט).

המחבר רוצה לומר שהגאולה של בית דוד תגיע באופן ניסי ע"י ה' ולא בהתארגנות אנושית. גם בנבואה על אחרית הימים שבפרק ב' ראינו מסר דומה. גאולת ישראל תבוא ע"י ה'. עיקרון זה ישוב ויופיע גם בהמשך.

פרק ו' ממשיך קו זה. גד אומר לדוד: "כה אמר ה' אל יתהלל גיבור בגבורתו. כי אם בזאת יתהלל המתהלל בה' עזרתי עמו. אז תלך ולא תירא כי ה' עמך" (פסוקים קלב-קלה). דוד מכיר בכך שה' עזרו מנעוריו ועד עתה, ומשום כך מוסר לו גד את הבטחת ה': "לכן ינוח עזרתי בבית דוד לעולם". פרק זה מלמד על נצחיותו של בית דוד כנגד חוסר הלגיטימיות של השלטון הנוכחי ושה' ימלא את הבטחתו וישיב את שלטון בית דוד.

פרק ז' מביא את הסיפור המוכר משמואל ב פרק כד ומדברי הימים א פרק כא על מניית עם ישראל על ידי דוד ויואב. חטא שעליו נענש דוד. סיפור המסתיים ברכישת מקום המקדש העתידי - גורן ארנן, והקרבת קרבן במקום. בגרסה שבספר זה מופיעה תוספת מעניינת המסבירה את מהות החטא שבמניית העם:

וישלח את גר החוזה אל דוד לאמר. כה אמר ה' אני הוא מלך ישראל ואני הוא חלקם, אני הוא מעריצם, אני הוא מעוזם וגבורתם, ואתה ידעת כי לא בחרב ובחנית אושיע ולא באיש חיל שלף חרב כי זה חלקת הגוים העומדים על כחם ורב אנשי מלחמות. אבל אתם לא כן כי אני איש מלחמה לבד ואין איש אתי ולמה תעשו את הדבר הרע הזה לפקוד את עמך (פסוקים קנג-קנד).

הפרשנות שמוסיף המחבר כדי להסביר את איסור מניית העם מחדדת את המסר העובר כחוט השני לאורך הספר - ה' הוא שיגאל את ישראל. עליו צריך לסמוך ולא על כוח צבאי כשאר אומות העולם.

בהמשך הפרק מתוארת התגלות המלאך בגורן ארנן היבסי, רכישת הגורן והקרבת קרבן ע"י דוד. ארנן, שאינו יהודי, מתואר בצורה חיובית. הוא נענה לבקשתו של דוד לרכוש את הגורן ואף מוכן לתיתו בחינם יחד עם הבקר, המוריגים והחיסים. במקום זה הוקם מאוחר יותר המקדש, בעזרת חירם מלך צור, שגם הוא כמובן אינו מבני ישראל, כפי שנראה בהמשך הספר. להבנתנו, שני פרקים אלו מוצגים כאלטרנטיבה למקדש שהוקם ע"י הורדוס - המלך הלא לגיטימי הרוצה להציג עצמו כ"טהור" - שאליו ואל מעשיו מתנגד המחבר. בעיני המחבר, בית המקדש אכן צריך להיבנות בשיתוף והתנדבות של אומות העולם כפי שמתואר בפרק זה ובאופן ברור יותר בפרק ט, אך לא ע"י מלך זר המשתלט על עם ישראל.

בהמשך הפרק נושא דוד דברים בפני העם, כפי שמצווה אותו ה'. בין היתר, אומר דוד את הדברים הבאים: "דברו בשלום איש את רעהו ואהבתם המעשה והנעשה בצלם ה' כנפשותיכם. כי אם אתם אוהבים את הנעשה אות הוא שתאהבו להעושה. וגם מזה ומזה אל תנוח ידכם אהבו את ה' וגם את האדם אז טוב לכם כל הימים" (פסוקים קצב-קצד) - מסר הומני על החובה לאהוב כל אדם שנברא בצלם. על אף התנגדותו ל"גיוור" וצירוף עמים אחרים לעם ישראל מטיף המחבר לאהבת כל אדם. גם רעיון זה יחזור ויופיע בפרקים הבאים של הספר.

פרק ט מספר את סיפורו של חירם מלך צור. הסיפור מתבסס על הנאמר במלכים ובדברי הימים על עזרתו של חירם בבניית בית המקדש, אך בספר שלפנינו מורחב הסיפור ונאמר שם שחירם רוצה להתגייס יחד עם עמו: (הציטוט מובא בהשמטת הקטע שלרעתנו הוא תוספת מאוחרת) "הנה ידעתי שה' אלהיך הוא אלהים ועתה עשה עמדי חסד ואמת ולמוד אותי את משפט אלהיך כי עבוד אעבוד אותו כל ימי חיי". דוד משיב לו:

לך אמור אל אחי אל חירם כה אמר דוד אחיך ירא את ה' העושה שמים וארץ... ואם אתה עושה כן ועשית את המצות אשר נצטוו לבני נח אביכם אזי טוב לך כל הימים. אבל אנו בני בריתו מופלאים ומופלגים ממכם בשורק אמת, נחתמים בחתימת שדי

נקראים בני אל אמת. ולנו לעשות את כל התורה כי נצטוו לנו בשם לאמר דבר אל בני ישראל. ולא עשה כן לכל גוי כאשר עשה לנו, כי אם בנו בחר ואין זה כי אם אהבה רבה אשר אהבתנו (פסוקים רג-רט).

חירם שמח על תשובה זו ובעקבות זאת קרא לכל אנשיו (הציטוט בהשמטת קטע קצר שלרעתנו הוא תוספת):

ויקהל את כל שריו ועבדיו ויאמר אליהם את הדברים האלה... חרדו ויראו את האל שדי העושה כל אלהי ישראל שמו... אמרו אתי ברוך ה' אלהי ישראל הבוחר בעמו וברוך דוד עבדו מלך עמו וברוך ישראל אשר בהם בחר ה' לנחלתו. ומי יתן אותנו להיות עבדים לבני ישראל אשר נקראים בנים לה' אלהיהם (פסוקים ריא-רטו).

חירם ממשיך ומנבא נבואה, בסגנון בלעם, על חזרת המלכות לבית דוד באחרית הימים:

ראיתי ולא עתה הבטתי ולא קרוב דרך שמש מדוד וקם ירח מבית יהודה ומחץ כל בני חם וקרקר את כל בני יפת ותהי לו כל ממלכות הארץ (פסוק ריז).

בעקבות זאת, שולח ה' את גר הנביא לומר לו את הדברים הבאים:

שמעתי את דברי חירם מלך צור ודברי שריו ועבדיו וישרו בעיני. לכן אתן לו ולעמו לב חכמה ודעת להכין ביתי אשר אשכון את שמי שם וצמיחת ארצו יהיה לסעדה כי בהם בחרתי ולא אמאוס עוד (פסוקים רכב-רכג).

ואז דוד אומר את דברו:

ויאמר דוד אל גר. עתה ידעתי שיתן ה' אלהינו שכר טוב לכל בריותיו ולכל מעשיו אשר ברא כי אלהי הרחמים הוא יושב בעליונים ומשגיח בתחתונים ולא ידח ממנו נדח ברוך ה' לעולם אמן ואמן. כי כגבה שמים על הארץ גבר חסדו על יריאיו ועל מעשה ידיו (פסוקים רכד-רכה).

להבנתנו, בעזרת סיפור זה על חירם מלך צור, מציג מחבר הספר את הדרך הראויה לבניית בית המקדש ומבטא את התנגדותו לבניית בית המקדש ע"י הורדוס – שכל כוונתו להציג את עצמו כמלך "טהור" ולגיטימי.

חירם מלך צור רוצה להתגייר אך מקבל את תשובת ה' שהדבר הנכון יותר הוא להאמין בו, לקיים את מצוות בני נח ולהיות בעל ברית של ישראל תחת מלכות בית דוד. כאות הוקרה מקבל מלך צור את התפקיד לבנות את בית המקדש וכן הבטחה אלוקית שמלכותו תיכון. המחבר מציג בפנינו את המודל הראוי של היחס בין ישראל לעמים. בסיום הפרק חוזר המסר

ההומני-אוניברסלי המושם בפי דוד על כך שה' מרחם, משגיח וגומל טוב לכל בריותיו מבני ישראל ומהאומות.

הפרקים הבאים י'-י"ב משלבים מזמורים ותפילות הנאמרים ע"י דוד. המחבר רצה כנראה לכלול בספרו גם מזמורים, כבספרי קודש אחרים (לדוגמה: ספר יונה, שופטים, שמואל) המשלבים מזמורים ברצף הסיפורי. המזמורים קשורים לעניין המרכזי של הספר, אך קשה לומר באופן חד משמעי מדוע נבחרו דווקא אלו ולא אחרים. פרק י' הוא המזמור המוכר מתהלים קמ"ה הפותח "ארוממך אלהי המלך ואברכה שמך לעולם ועד". המזמור מדבר על כך שה' אוהב את כל בני האדם ומשגיח עליהם, ועל כך שיאבדו אויבי ה' ויכירו בו כל בני האדם:

טוב ה' לכל ורחמי על כל מעשיו. יודוך ה' כל מעשיך וחסידיך יברוכה. כבוד מלכותך יאמרו וגבורתך ידברו. להודיע לבני האדם גבורותיו וכבוד הדר מלכותו. מלכותך מלכות כל עולמים וממשתלך בכל דור ודור. נפלו כל אויביך ה' וכל גבורתם בלעו (פסוק זה חסר במזמור המקביל שבתהילים)... פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון.

פרק י"א הוא תפילה נוספת של דוד, המבקש את עזרת ה' במלחמה נגד אויביו בני הנכר: "ברוך ברק ותפיצם שלח חציך ותהמם. שלח ידיך ממרום פצני והצילני ממים רבים מיד בני נכר. אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר". הפסוק האחרון מרמז אולי שאותם בני נכר מציגים עצמם כצדיקים אך בעצם דבריהם "שוא" וימינם "ימין שקר".

פרק י"ב (בהשמטת קטע שלהבנתנו הוא תוספת) מביא את דברי דוד ותפילתו קודם מותו. דוד פונה אל ה' שישמור על עמו "שלח אורך ואמתך לעזרתם. תן להם לב אחד לעבדיך שכם אחד כאיש אחד והיה לאחדים בידך. ואל נא תאבד מהם אחד ושמך בהם ליחד...". לאחר מכן פונה דוד אל העם ואומר: "אל תפן אל אליהם כי תהו המה וכליל יחלפו. רק בה' אלהיכם תדבקו כי הוא מעריצכם ומעוזכם. להפיל שונאיכם... תחת כפות רגליכם. להביא [את] אתכם אל ירושלים הצפון לכם לעתיד... על כן הזכו והטהרו מלפני ה' מלכיכם אז טוב לכם כל הימים".

גם בפרק זה מדבר המחבר על הביטחון בה' מעוזם של ישראל, שיפיל את שונאי ישראל. הפסוק "להביא אתכם אל ירושלים הצפון לכם לעתיד" מתייחס לירושלים העתידיה, האמיתית, זו העומדת כנגד ירושלים הטמאה של הורדוס.

פרק י"ג פותח במותו של דוד ולאחריו מובא סיפורה של תמר בת דוד הבורחת בהיחבא אל מלך גשור אבי אמה. הסיפור מתרחש כבר בזמן מלכותו של שלמה המחפש אחריה. רע המלך בשם פרשז חושק בה ורוצה לאונסה ובסופו של דבר היא מצליחה להרוג אותו. קודם לכן, בתפילתה לה' היא קוראת:

שלח אורך ואמתך להחזיקני ואל תתן את תאוית רשע ערל וטמא. כי אתה ידעת את אשר בלבבי ואל תהי נא בת דוד עבדך לחטאה. אבי דוד, אבי דוד, אבי דוד, ראה את חרפתך וחרפת בתך. לך לפני כסא כבוד שדי ובקש רחמים עלי אל אלהי צבאות

לעזור אותי בעזרתו. כי הוא לא חפץ ברשעת בני בליעל וזהו מעשיו למבליג שוד על עז. אנא ה' הושיע נא, אנא ה' הצליחנא. לקרא לך ביום אירא ותעניני, ואל נא תאבד זרע קודש על יד טומאת הטומאה כי אל קדוש אתה ובך אבטח (פסוקים שו-שיב).

הביטוי "מבליג שוד על עז" מופיע כבר בסוף הנבואה בפרק ב' העוסקת בגאולה באחרית הימים שאז: "בעת ההיא לא נמצא בכס עוד עם ארור וטמא" ובהמשך: "בימים ההם יבליג השוד על עז וחלש על גיבור באמת ובצדקה". הקישור בין הפרקים יכול לסייע להבין את הרעיון המרכזי בפרק י"ג שלפנינו. העניין המרכזי בפרק, כפי שבא גם לידי ביטוי בתפילת תמר הוא שבן נכר מטמא בת ישראל. כפי שאנו רואים לאורך כל הספר, המחבר מביע התנגדות לזיווגם של בני נכר בתוך עם ישראל. אך ייתכן שבפרק זה ישנו רמז נוסף: ידועים לנו הקשרים שבין המלך הורדוס לבין בנות שושלת החשמונאים. קשרים אליהם מתנגד המחבר כפי שראינו לדוגמה בפרק על הנוקד המואבי.

פרק י"ד החותם את הספר מתאר את חזונו של גד. כך נפתח הפרק:

"ויהי בחדש השביעי באחד לחדש בראש השנה. שנת שמנה ושבעים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל ממצרים בשנה השנית למלך שלמה על ישראל היה אלי מראה ה' ואני על גיחון. ואשא עיני והנה השמים נפתחים כספר וראתי את כבוד ה' יושב על כסא רם וגבה עד מאוד (פסוקים שנד-שנה).

בהמשך מופיע האיש לבוש הבדים שהוזכר כבר בפרק א':

והנה איש לבוש בדים הביא לפני כבוד ה' שלשה ספרים אשר ביד כל אדם נכתבים. ויקרא בתוך הראשון וימצא כתוב צדקות עמו ויאמר ה' אלה לחיי עולם. ויאמר השטן: מי אלה סרוחי אנשים, ויצעק האיש לבוש בדים לקראת השטן כקול תרועה בשופר, ויאמר: שתוק שטן כי קדוש היום לאדונינו, וישתוק השטן. ויקרא בתוך ספר השני וימצא כתוב שגגות עמו ויאמר ה': הניח את הספר הזה למשמרת עד עבור שלישיית החדש לראות מה יעשו. ויקרא בתוך ספר השלישי וימצא כתוב זדונות עמו. ויאמר ה' אל השטן: אלה חלקך קח אותם לעשות כטוב בעיניך. ויקח השטן את הזדונות וילך עמם אל ארץ אבודה לאבדם שם. ויקרא האיש לבוש בדים כתקיעת שופר לאמר. אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון. ואשמע את קול כל הצבא מעלה מרקדים ואומרים: אלהי המשפט ה' צבאות מלא כל שמים וארץ כבודו. ונשתוממתי אל המראה כי לא ידעתי מה עשה ה' לי. ויעף אלי אחד מן הכרובים, ויתן לי עלה זית בפי, ויאמר: הנה נגע זה בפיך וסר עונך וחטאתיך תסלח. ומשפט הזה אשר ראית הוא חק לישראל ומשפט לאלהי אברהם ושלום ליצחק אביכם. וה' יברך את עמך כמשפט ובשלום עד עולם. ואמרת: אמן כן יעשה ה' אלהינו עמנו עד נצח עולמות. (פסוקים שס-שעה).

ויען המלאך: אמן ואמן

סיום הספר מתקשר לפתיחתו. האיש לבוש הבדים המופיע בפרק הסיום הופיע כבר בפרק הראשון, שם הוא גואל את ישראל ומוציא את הטומאה שהשתרשה בעם. גם בפרק א' האיש לבוש הבדים "קרא כתקיעת שופר" כמו בפרק האחרון. באופן זה נוצרת מסגרת לספר כשהפרק האחרון מתקשר לראשון. שני הפרקים פותחים בתאריך החזון: הפרק הראשון - שנתיים לפני מותו של דוד והפרק האחרון שנתיים לאחר מותו. הפרק מתאר טקס שמימי בראש השנה הכולל פתיחת שלושה ספרים ואת השטן המשטין. הטקס דומה לתיאורים המוכרים לנו מהספרות המדרשית וכן תפילות ופסוקים המלווים את תקיעת השופר הנהוגה בימינו. נוסף על כך מתוארת קבוצת "שגגות עמו" שממתינים להם עד יום הכיפורים. נראה כי הנבואה מתארת ארוע שיקרה בראש השנה באחרית הימים שבו יאבדו הרשעים ויגאלו הצדיקים. ככל הנראה, בשלב קדום יותר, ציין ראש השנה את הציפייה ליום הדין העתידי שבו ייגאלו ישראל ויאבדו הרשעים. הדבר בא לידי ביטוי, בין היתר, בתפילות החג (מלכויות, זכרונות ושופרות) ונראה כי פרק זה רומז להשקפה זו ביחס לראש השנה. פרק זה משלים את המהלך הרעיוני שלאורך הספר המדבר על גאולת ישראל העתידית והסרת הטומאה מתוכו, ומתאר את המשפט העתידי שבו יהיה נידון גם ישראל ויאבדו הרשעים שבתוך העם.

התוספות והשינויים בטקסט המקורי

נביא כעת את הקטעים בספר שלהבנתנו הם מאוחרים לטקסט המקורי, הן בשל לשונם, סגנונם או תוכנם. איננו טוענים שזו רשימה סגורה וממצה, ייתכן שאחרים יטענו שחלק מקטעים אלו הם מעיקר הספר או שקטעים אחרים מאוחרים והעניין דורש בירור נוסף.

1. פסוקים כד-כו: "כי כל שערי בינה נהפכו מיום מות חית אב הגפן. כאשר נמצא בדברי יושר בספר האמת ובמסעות הצאן ובמנוחותם ובמחלקותם הבינה נסתם. עד שאגדול לעשות בנצירות החסד כאשר קראתי לרועה לאמור. נראה שההתייחסות ל"שערי בינה" שנסתמו, היא תוספת מאוחרת לטקסט המקורי. התייחסות נוספת ל"שערי בינה" מופיעה בהמשך הספר וכנראה שאף שם מדובר בתוספת. משמעות פסוקים אלו היא, ככל הנראה, שהחזון סתום ולא מובן מאחר שנסתמו שערי הבינה עד ש: "אגדול לעשות בנצירות החסד" - הכוונה שהאל יקיים את הבטחתו: "נוצר חסד לאלפים" - בזמן הגאולה.
- את הביטוי "חית אב הגפן" מפרש בר-אילן: שמונת איבי הגפן. זה המקום היחיד בספר שבו אות משמשת כציון מספר, בשאר המקומות המספרים כתובים באופן מלא. עובדה זו מעידה אולי אף היא על כך שהקטע אינו מעיקר הטקסט.
2. פסוק לד: "אשירה לה" כי גאה גאה סוס ורוכבו רמה באין סוף". בר-אילן מציין שבפסוק זה הביטוי "אין סוף" הוא שגיאת המעתיק. במקור צ"ל: "ים סוף". הביטוי "אין סוף" מופיע במקום נוסף בטקסט והוא הוטבע ככל הידוע לנו בתקופה מאוחרת יותר ובצורה דקדוקית שונה בספר יצירה. ביטוי זה חשוב בהבנת השתלשלות הטקסט,

מפני שרק מי שמודע לביטוי ושהוא שגור על לשונו עשוי היה להעתיק ולכתוב "אין סוף" במקום "ים סוף". מכל מקום יש בכך להעיד משהו על מי שכתב מילים אלו ועל תקופתו. הוא ככל הנראה השתייך לחוגים שבהם היה שימוש רוח בביטויים אלו. ייתכן שמעתיק זה ששגה הכניס גם הערות נוספות בשולי הטקסט שהועתקו מאוחר יותר לגוף הספר.

3. פסוקים עח-פט: הנבואה על אדום.

אוי לך אדום היושבת בארץ כיתים בצפון היום (= הים). כי מחריבך יצאו מעם נורא לבלתי השאיר לך שריד. כי אמרת מרום מושבי ודעת אל אלים ידעתי כי אותי בחר ה' תחת עם קדושו כי נמאס בהם. ועמו הראשון עם נבזה ונדרחה לא ידעו את ה' ואת תוארו. אבל אנו חכמים ואנו נבונים אנו יודעים את ה' ואת תורתו אנו יודעים את תוארו והויתו. לכן כה אמר ה': יען כי גבהו אתם מאד לדבר על אל אלים ידעו תדעו שתאבדו בחכמתכם. כי מה לכם באדם אשר נשמה באפו שבן לילה היה כצל יום עובר ליתן אותו בישיבות אל. כי לא אתכם ידעתי מקדם ואיזהו ספר כריתות עמי אשר אמרתם לבז יהיו הראיני לי.

עמי אשר אמרתם לבז יהיו הראיני לי.

פגריכם יפלו בתוך עמי.
קנאות ה' צא צא ממקומיך ודוש את אדום כלה עשה בהם: בא צריות [= צרפת], בא ספרד, בא אשכנז, בא גרמוניא. באו ונפלו בבאר שחת באבדון וצלמות כי פיכם נכשל בכם ואין עוזר לכם.

בימים ההם יעמוד מיכאל שר הגדול נגד סמאל שר העולם במלחמה, וישתער עמו ליתן אותו תחת רגליו ברוח ה' והיה לבער כי ה' דיבר.

קטע זה, שמכוון כנגד אדום, מכיל מספר מאפיינים שאינם מתאימים לספר שנכתב בימי בית שני. "אדום" המופיע בקטע זה מתייחס לרומי - "היושבת בארץ כיתים בצפון היום (= הים)", אך לא לרומי האלילית אלא לרומי הנוצרית. מופיעות כאן מספר טענות של התאולוגיה הנוצרית והניסיונות להפרכתן:

(1) טענת הנוצרים שהאל מאס בעם ישראל ("עמו הראשון") ובחר בהם ולכן היהודים סובלים. כנגד זה נטען "כי לא אתכם ידעתי מקדם ואיזהו ספר כריתות עמי אשר אמרתם לבז יהיו הראיני לי".

(2) טענתם שהם אלו המבינים את מהות האל ותוארו ולא היהודים (כך טענו בוויכוחים הרבים שבהם נאלצו היהודים להשתתף). כנגד זה נטען: "לכן כה אמר ה' יען כי גבהו אתם מאד לדבר על אל אלים ידעו תדעו שתאבדו בחכמתכם".

(3) אמונת הנוצרים בדבר אלוהיותו של ישו וטענת הנגד: "כי מה לכם באדם אשר נשמה באפו שבן לילה היה כצל יום עובר ליתן אותו בישיבות אל".

בהמשך הקטע מובאת נבואת זעם כנגד רומי הנוצרית: "קנאות ה' צא צא ממקומיך ורוש את אדום כלה עשה בהם. בא צריות (= צרפת), בא ספרד, בא אשכנז, בא גרמניא..." מדינות אלו הן המדינות הנוצריות החזקות שבימי הביניים.

מסיבות אלו קשה להניח שקטע כזה נכתב בימי בית שני, הרבה לפני שרומי הפכה לנוצרית. על כן נראה שהקטע המקורי כלל נבואת חורבן כנגד אדום ותוספת זו נוצרה בזמן שבו הכינוי "אדום" התייחס למלכויות הנוצריות. וכך, הוסב הקטע כולו כנגד הנצרות.

4. פסוק קפג:

שמע ישראל אלהיכם ואלהי אחד יחיד ומיוחד ואין יחיד כיחודו, נעלם מכל, הוה הוה ויהיה, הוא ממלא את מקומו ואין מקומו ממלא אותו, רואה ואינה נראה, מגיד ויודע עתידות, לא נמצא ראשיתו וסופו כי הוא אל בלי סוף ואין סוף לסופו, כל יכול, אל אמת, מלא כל העולמות כבודו. וביד האדם נתן הבחירה, ואם בא להטיב עזר לו ואם להרע דרך פתוח לו. על כן נעבוד את אלהינו, מלכינו, אדונינו ומושיענו, באהבה וביראה כי חממתכם יראת ה' ובינתכם סוד מרע.

הקטע המודגש הוא כנראה תוספת לטקסט המקורי שתפקידו להדגיש את ייחוד ואחדות האל ברעיונות וביטויים שהתפתחו והיו שגורים בתקופה שבה נכתבו. ביטויים אלו מזכירים את הפיוט "גדל אלהים חי..." שהיה אולי מוכר בנוסח זה או אחר למחבר תוספת זו. נוסף על כך, כפי שהוזכר קודם, הביטוי "אין סוף" והוירטואוזיות של השימוש בביטוי זה אינם מתאימים לימי בית שני, ככל הידוע. אפשר גם שהפסוק "וביד האדם נתן הבחירה" המדבר על חופש הבחירה הוא חלק מתוספת זו מאחר שהשימוש במושג "הבחירה" בהוראה זו אינו מוכר מטקסטים קדומים אחרים.

5. פסוק רג:

לך אמור אל אחי אל חירם. כה אמר דוד אחיך: ירא את ה' העושה שמים וארץ את הים ואת היבשה, את הלח ואת היבש את החום ואת הקור את הדומם ואת הצומח את החי ואת המדבר. את הגלגלים ואת הכימה ואת הכסיל, את השמש והירח, את הגשמי ואת הרוחני את כוכבי לכת את החושים ואת הכל. כל אלה ברא ועשה בלי מה אל שדי ה' שמו. ואם אתה עושה כן ועשית את המצות אשר נצטוו לבני נח אביכם אזי טוב לך כל הימים.

הביטויים "גשמי" ו"רוחני" וכן ביטויים נוספים כמו גלגלים וחושים נפוצים בספרות ימי הביניים ומעידים על כך שקטע זה מאוחר. מטרתו הייתה אולי, כפי שציינו ביחס לקטע הקודם, לחזק את הביטויים הקיימים בטקסט המקורי המתארים את גדלות האל.

6 פסוקים רפ-רפה:

על כן שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. אל תפן אל אלילים כי תהו המה וכליל יחלפו. רק בה' אלהיכם תדבקו כי הוא מעריצכם ומעוזכם. להפיל שונאיכם שונאי רוחני ושונאי גשמי תחת כפות רגליכם. להביא את אתכם אל ירושלם הצפון לכם לעתיד. ושם תראו אותו עין בעין בסוד אל חי הנראה עין בעין ואתה עם אחד נוספת אליו באמונה תמלא את שערי הבינה. ואשרי עין ראת כל אלה. ואם תחסור באמונה תמסרו לשערי טומאה. על כן הזכו והטהרו מלפני ה' מלכיכם אז טוב לכם כל הימים. בפסוקים אלו, התוספת הראשונה "שונאי רוחני ושונאי גשמי" מתייחסת שוב ל "רוחני" מול "גשמי" – ישויות שהוגדרו כנראה בימי הביניים. הצגת שערי בינה מול שערי טומאה והסגנון השונה עשויים להעיד שגם כאן מדובר בתוספת. ללא משפטים אלו הטקסט נקרא היטב וברצף.

בסך הכל מדובר על תוספת של כ-15 פסוקים ועוד כשלשה חלקי פסוקים מתוך 375 פסוקי הספר. בר-אילן ציין שהמספר 375, שונה מסכום הפסוקים המצוין במסורה בסיום הספר שהוא 360. מעניין הדבר, שללא הפסוקים ה"חשודים" כתוספת, מגיעים למספר זה.

יש לציין שהשמטת כל הקטעים החשודים כמאוחרים אינה פוגעת ברצף הסיפור, דבר המחזק את ההנחה שמדובר בתוספות. בחלק ממקומות אלו, ובעיקר בנוגע לנבואה על אדום בפסוקים עח-פט, השמטת הקטע מאפשרת לדעתנו לחשוף את הרעיונות המיוחדים שבספר.

סוף דבר

הספר שלפנינו הנקרא "דברי גר החוזה" כולל אוסף חזונות של גר, המנבאים את שיקרה בעתיד ונאמרים בפני דוד. נוסף על כך מובאים בו מספר סיפורים שאירעו כביכול בימי דוד. הרעיון המרכזי שבספר זה הוא שהשלטון של בית הורדוס אינו לגיטימי ושאלהים ימלא את הבטחתו וישיב את מלכות בית דוד. הגאולה תבוא באופן ניסי ע"י האל ולא בכוח ובהתארגנות צבאית כלשהי. הספר מתאר את "בלילתם" של העמים בישראל כחטא חמור שעליו ייענש ישראל בגלות ובשעבוד. הדרך הנכונה לאומות העולם אינה להתגייר, אלא להאמין בה', לקיים את מצוות נח ולתמוך בעם ישראל ובשלטון בית דוד. ישראל הם מקור הברכה לכל העמים אך זה יקרה רק כשהעם ישמור על טהרתו ולא יתבולל – דהיינו לא יצרף אליו מאומות העולם. הספר מכיל מסר הומני על חובת אהבת האדם הנכבד בצלם ועל כך שה' אוהב ומרחם על כל בריותיו. הספר מדגיש את נצחיותו של בית דוד ואת ההבטחה שהוא יחזור לשלטון. ייתכן שיש כאן גם אמירה כנגד שושלת בית חשמונאי שלא הייתה לגיטימית בעיני המחבר מכיוון שאינה מבית דוד.

לסיכום, מאמר זה מהווה נסיון לשחזר את הרעיונות האמוניים של המחבר לאור ההיפותזה המוצעת כאן על זמן חיבורו של מה שנראה הגרעין המקורי של הספר ועל כך שקטעים מסוימים התווספו אליו מאוחר יותר. אנו מקווים, שמאמר זה יעשה צדק עם הספר שבפועל היה גנוז במשך שנים רבות עד לפרסומו מחדש ע"י מאיר בר-אילן ושעדיין שנוי במחלוקת.

נספח: "דברי גר החוזה" - הבחינה הלשונית

מרדכי מישור

אין זה החיבור היחיד שחוקרים חלוקים בתאריך חיבורו באופן קיצוני כל כך. ראה למשל עזרא פליישר, "שירה עברית בנוסח המקרא", תעודה ז (תשנ"א), עמ' 201-248. הדברים אמורים במיוחד בחיבורים שמטבע עניינם התגלגלו בקרב חוגים שבשולי דרך המלך של הממסד הרוחני, וקיים החשד שבדרך מסירתם קלטו תוספות והרחבות, המשקפות פרשנות פנימית של גרעין החיבור.

החיבור שלפנינו, "דברי גר החוזה", כתוב בלשון מליצית, המעלה מעין הר של הוד קדומים. על הלשון המשונה של החיבור עמד בפרוטרוט מהדיר הספר: בלבול פרוץ בין זכר ונקבה, צורות דקדוקיות מומצאות או לא תקינות, שימוש מכוון במליצות מקראיות שאינן אופייניות לא למגילות מדבר יהודה ולא ללשון חז"ל, שימוש בחומרים הלקוחים מן ההלכה שבמדרשי ההלכה או אמרות מספרות ימי הביניים, וכל זה על בסיס הסגנון השליט, שבולט בו השימוש הוורטואוזי במקראות כלשונם, מותאמים לכוונת מחבר הספר (השווה למשל פסוק ריז עם במדבר כ"ד, יז). גם אם נסלק כמה תמיהות על ידי הצעת תיקוני קריאה (כגון התיבה "חית" - "מות חית אב הגפן" [פסוק כה] - קרי חֵית ולא שם האות חֵית) או הצעת תיקון אחרת ("שורק אמת" [פסוק רז] - תיקן "שורש אמת" ולא "תורת אמת"), אין בכך כדי לסייע למצוא את המפתח לטיבו ולגלגוליו של הטקסט. בתוצר הסופי אפשר להצביע נקודתית על זמנו ורקעו של כל ביטוי וביטוי, אבל אין להבחין הבחנה לשונית בין רבדים שונים בעריכת החיבור. השאלה אם יסודות מסוימים בחיבור הם חלק בלתי נפרד מן היצירה המקורית או שמא שינויים והרחבות בגלגולי ההעתקה והמסירה של הספר, שאלה זו אין העיון הלשוני יכול להשיב עליה. התשובה לשאלה זו מופקעת אפוא מתחום הניתוח הבלשני הצר של לשון הטקסט ומועברת אל תחום ניתוחו הפילולוגי.

משנה זהירות יש לנקוט בנושאים המשליכים על קדמות ההלכה: סוגיית גיורן של נשים עמוניות ומואבית (פסוק ק) נדונה בהרחבה בתלמוד הבבלי (יבמות עו ע"ב-עז ע"ב; השווה משנה יבמות פ"ח מ"ג). הפסיקה "עמוני ולא עמונית, מואבי ולא עמונית", מוזכרת כבר בספרי דברים פסקה רמט. אזכורה של הלכה זו, בלשונה ממש ("מאבי אתה ולא מאבית"), בגרעין המקורי המשוער של החיבור שלנו, עשוי ללמד על שלב בגיבוש הלכות הגיור, הקודם לתיעוד במקורות חז"ל. במיוחד לאור העובדה שהחיבור מייצג קו הלכתי נוקשה כלפי הגרים, המנוגד לקו המסתמן בספרות חז"ל הקלסית. ואין זה נושא שולי בחיבור שלנו: הוא עיקר

המסר שהמחבר מבקש להעביר. יוזכר דרך אגב שמדרש ההלכה מייחס, כמובן, את ההיתר לגיור נשים לתקופה שלפני גיורה של רות המואבייה: "אמר רבא... כך מקובלני מבית דינו של שמואל הרמתי: עמוני ולא עמונית, מואבי ולא עמונית" (בבלי יבמות עז ע"א). אפשר שקיומה של הלכה זו בתקופת החשמונאים מרומז בחיבור "מקצת מעשי התורה" ממדבר יהודה, המיוחס למחצית הראשונה של המאה השנייה לפני סה"נ. זה חיבור פולמוסי בענייני הלכה, ונמנית בו שורה של הלכות שהמסד נהג בהן לקולא, ומשום כך פרשו בני הכת מן הציבור. לדברי פרופ' יעקב זוסמן, "לעתים הטקסט פרגמנטרי מאוד ואין להציל מן השרידים דבר של ממש, אבל אפשר שגם בהם המלים והאותיות הבודדות מרמזות על הלכה כיתתית, כגון... ואולי גם איסור עמונית ומואביה... בניגוד לדעתם של חז"ל: עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית". הוא מעיר ש"הטקסט כאן קטוע מאוד - והעניין מסופק ביותר" (תרביץ נט, תש"ן, עמ' 33). אכן, ההשערה מבוססת על המילה "והמואבי", הנתונה בתוך הקשר קטוע, והמילה "בקהל" (כנראה סוף המשפט) שבשורה הבאה, גם היא בהקשר קטוע. פרופ' זוסמן זהיר מאוד, כדרכו, אבל ההשערה מסתברת מאוד, שכן הזכרת מואבי בהקשר הלכתי אינה יכולה להיות אלא בזיקה לגיור ("לבוא בקהל"), והכללת הסוגיה בחיבור פולמוסי מלמדת על קדמות ההלכה של חז"ל בדבר גיור נשים.

במצב דברים כזה בעיית חיבורו של "דברי גד החוזה" מסתכמת בשאלה: באיזו תקופה היסטורית ובאיזה מצב חברתי יכול היה הגיור, לדעת בעל "דברי גד החוזה", להוות סכנה קיומית לתורת ישראל? העמדה כלפי שאלה זו מתנה את היחס לפרשנות המושג "אָדום" - העם הקרום שגויר בימי החשמונאים, או שמא כינוי מאוחר לרומי, ומאוחר עוד יותר לנצרות. לפתחה של פרשנות זו או זו רובצת סכנה של מעגל קסמים - פירוש שמלכתחילה עשוי להתפרש כמסקנה. פתוחות כאן אפוא אפשרויות שונות, שקולות מצד לשון הטקסט. ודוק: גם לאחר איתור הגרעין המקורי המשוער של החיבור, עדיין לפנינו טקסט מעובד, שהמקור האוטנטי משתקף ממנו באספקלריה שאינה מאירה. הכרה זו עשויה לפעול, באופן פרדוקסלי, לטובת הפרשן.